

Н. НЕДАСЕК

1918 - 1948

**Да трыццатых угодкаў найвызначнейшых падзеяў
нашага нацыянальнага руху.**

I.

Да 25 Сакавіка

«БАЦЬКАЎШЧЫНА»

Authorized by Headquarters European
Command Civil Affairs Division A P O
757, A. G. 383, 7 GEC-AGO.

Administration: (13b) Osterhofen, Ndbv.,
Whiteruthenian D. P. Camp.

Printed by: Hils & Maier, Dingolfing,
Bruckstraße 99.

Падзеі 1918 г. становіць сабою лёгічны ѹ фактычны працяг развою, запачткаванага пры самым канцы 1917 г. на Першым Усебеларускім Кангрэсе ў Менску.

Ход гэтых падзеяў Актам 25 Сакавіка 1918 г. разъмяжкоўваеца надвая. Тымчасам, як падзеі пачатку году да 25 Сакавіка — гэта падзеі бязупыннага ўздыму, нарастаньня ѹ напружаньня руху, завершаныя-ўкаранаваныя Вялікім Актам, — развой пасьля яго праходзіць у вабставінах змаганьня за рэалізацыю Акту, вымушаных пэрыпэтыйямі гэтага змаганьня зрывau і адступленьняю, а таксама хваробаў росту. Дык і разгляд гэтых падзеяў тым самым распадаеца на дзве часткі. Прапанаваная тут увазе чытачоў першая частка ѹ абыймае сабою падзеі да 25 Сакавіка 1918 г. улучна. Другая частка — пра развой пасьля 25 Сакавіка 1918 г. — рыхтуєца да друку ѹ выйдзе крыху пасьля.

Із падзямелльля — да ўлады

1918 г. засыпей афармаваны на Першым Усебеларускім Кангрэсе ў Менску кіраунічы штаб нашага нацыянальнага руху ѹ глыбокім падзямелльлі, куды ён быў загнаны разгоншчыкамі Кангрэсу — бальшавікамі. Але і ѹ гэтым падзямелльлі ні на часінку ня спыняеца ўпорыстая ѹ напорная праца ѹ кірунку рэалізацыі волі разагнанае Канстытуанты — Першага Усебеларускага Кангрэсу, у кірунку станаўлення нацыянальнае гаспадарстваўшчыны ѹ форме Беларускае Народнае Дэмакратычнае Рэспублікі — БНР.

Так, ужо першымі днямі новага 1918 г. Рада Кангрэсу із свайго кансьпірацыйнага падзямеллья выдае першую адозву, у якой азначае сябе, як адзінага праўнага носьбіта сувэрэннае ўлады беларускага народу. На адным ізь першых кансьпірацыйных-жа сходаў Рады пастанаўляеца цікавыя ўважаць усе датуленнія нацыянальнага органы за развязаныя і ўлітыя ў вадзіную Раду, за выняткам аднаго — «Беларускае Цэнтральнае Вайсковае Рады», на якую і ўскладаеца адказнае заданыне падрыхтоўваныня да здабыцця ўлады. Абедзьве Рады — і Раду Кангрэсу, і Вайсковую Раду — накіроўвае акты ў перадавое партыі «Беларускае Сацыялістычнае Грамады», загнанае таксама у падзямелльле, не зважаючи на ейную сацыялістычную шыльду (праўда, больш якраз шыльду пры вызначальным чыста-нацыяналістычным фактычным кірунку).

«Беларуская Цэнтральная Вайсковая Рада» канцэнтруе ўсе свае намаганыні ѹ працу легальных сваіх сяброў найперш на фармаваныні і съязгваныні ѹ Менск нацыянальных вайсковых адзінак. Гэтак ёй удаецца ўжо на пачатку году съязгнуць у Менск 289 рэзэрвавы пяхотны полк, на 75% складзены зь Беларусаў, і ачысьціць яго ад чужых і непажаданых элемэнтаў.

Тымчасам бальшавікі пачынаюць фармаваць сваю «чырвоную армію». Спрабуючы выкарыстаць гэта, сябры «Беларускае Вайсковае Рады» вядуць перамовы з тагачасным бальшавіцкім Галоўнакамандуючым Крыленкам (пазней зынішчаным Сталінам) у штабе Заходняе арміі аб фармаваныні «Беларускае Нацыянальнае Чырвонае Арміі». Але гэтыя перамовы правальваюцца, дзякуючы тагачаснаму бальшавіцкаму «найвышэйшаму камандуючаму заходняга фронту» Мясынікову, аднаму зь ініцыятараў і загаднікаў разгону Кангрэсу, які распазнае запраўдныя намеры іні-

цыятараў гэтае «нацыяналбнае чырвонае арміі». Тады Беларуская Цэнтральная Вайсковая Рада, абапіраючыся на даўно ўжо й трывала ўсталеныя контакты з братнімі вайсковымі арганізацыямі, што на той час апышліліся ў Менску й таксама працавалі ў падзямельлі — «Украінскай Вайсковай Радай Заходняга Фронту» й «Татарскім Вайсковым Камітэтам Заходняга Фронту», — плянуе збройнае здабыцьцё ўлады. Аднак бальшавікі, відаць, выччуваюць ці мо ўжо й даведваюцца прараз магчымых сваіх агентаў і аб гэтым намеры, і 20. 1. 1918 г. іхным загадам галоўная апора «Вайсковай Рады» — 289 рэзэрвавы пяхотны полк — раптоўна здымаецца зь Менску й скіроўваецца на ахову чыгункі за колькісот кілёмтраў ад яго, чым разьбіваюцца ў сваёй аснове ўсе пляны збройнага паўстання. Наверх, унаучы з 31. 1. на 1. 2. 1918 г., на загад начальніка Менскага ЧК Разацкага, хапаюцца найвыдатнейшыя правадыры Рады Кангрэсу й Цэнтральнае Вайсковас Рады. Уся акцыя, здавалася-б, дазнае непапраўнага удара й навет фіяска.

Аднак, не зважаючы на ўсе бальшавіцкія заходы дзеля сфармавання «чырвонае арміі», іхны фронт, асабліва пасьля зарвання Немцамі мірных перамоваў і аднаўлення наступу — зусім развольваецца. Пад улівам гэтага навет бальшавіцкія камісары пачынаюць съпешна «зывіваць свае буды», і ўжо 18 лютага 1918 г. галоўны зь іх, «галоўны камісар Заходняе Краіны («Области»)» і.галоўны загаднік разгону Кангрэсу Ляндэр уцякае аж прараз задні ход свайго штабу. (аб чым пасьля ўспамінаў сам у бальшавіцкім часопісе «Вперед», № 1 за 1922 г.).

19-га лютага ўвядзеным актыўістым «Беларускае Цэнтральнае Вайсковае Рады» К. Езавітаву, Я. Мамоньку, В. Захарку й інш. удаецца арганізаваць уцёкі з турмы. Яны адразу-ж і ў проста ліхаманковым тэмпе

бяруцца за арганізацыю даўно задуманага пераняцьця ўлады сувэрэнам Беларускае Народнае Рэспублікі — Радаю Першага Ўсебеларускага Кангрэсу.

Пераняцьцё ўлады

Першы нацыянальны камандант сталіцы Рэспублікі Менску К. Езавітаў падае ў сваіх успамінах гэткую, блізу пачасінную, хроніку пераняцьця ўлады ў сталіцы (гл. ягонае: «Вызваленьне Менску. 19 і 20 лютага 1918 г. у Менску. Запіскі Каманданта» ў часопісе «Варта», № 1, каstryчнік 1918 г. бал. 36-38):

За тры гадзіны па ўцёках із турмы — надзвычайнае паседжаньне Выканальнага Камітэту Беларускае Цэнтральнае Вайсковае Рады з пастановою «ўзяць на сябе ахову парадку й бясьпекі ў Менску, а калі трэба будзе, дык і ўва ўсёй Беларусі, а таксама запрапанаваць Выканальному Камітэту Рады Першага Ўсебеларускага Кангрэсу выкананец волю Кангрэсу і ўзяць уладу ў свае рукі». Тут-жэ назначаныя пункты, якія трэба было заняць і замацаваць першым чынам, зарганізаваная камандантура й сувязь, на Каманданта прызначаны К. Езавітаў.

9 гадз. 20 час. — заняты дом былога губэрнатара, варта знятая, на балконе й на пляцы выстаўленыя кулямёты. Цэнтральная тэлефонная станцыя «народнага камісарыяту» ўжо называе сябе «Цэнтральны Тэлефонны Станцыя Беларускае Рады».

9 гадз. 25 час. — занятая галоўная бальшавіцкая база ў гатэлі «Эўропа» — Штаб чырвонае гвардыі, штаб «змаганьня з контр-рэвалюцыяй» (ЧК). Здабытая вялікая колькасць стрэльбаў, кулямётаў і патронаў.

9 гадз. 28 час. — заняты будынак «Губэрскага Прысцугтва».

9 гадз. 30 час. — пададзеная вестка аб заняцьці а 9 гадз. 15 час. арсеналу.

9 гадз. 35 час. — першае аўта з паведамленьнем аб заняцьці а 9 гадз. 20 час. гаражу.

10 гадз. — пераносіны Камандантуры з прыватнага дому ў б. дом губэрнатара. На пляцы Волі ўжо былі занятыя ўсе будынкі й сканцэнтраваныя ўсе нацыянальныя сілы.

10 гадз. 15 час. — патрульныя аўтамабілі па горадзе з абвешчаньнем аб пераходзе ўлады ў рукі Выканальнага Камітэту Рады Першага Ўсебеларускага Кангрэсу.

Ад 11 гадз. — спробы польскіх легіянераў перашкодзіць пераняцьцю ўлады Беларусамі, зъліквідаваныя да 2 гадз. начы. Да гэтага-ж часу Менск ачышчаны ад выпадковых вайсковых частак, што праездам спрабавалі выкарыстаць сътуацыю й наладзіць пагром сталіцы.

Да 4 гадз. ночы — поўны супакой. Камандант запісвае апошнія ўражаныні бурных гадзінаў і часінаў здабыцьця ўлады: «Лёгкі перадсвітальны ветрык ласкава варушыў палотнішчы двух нашых нацыянальных съцягоў, што развязваліся на бальконе дому губэрнатара. У сьветлым змроку, на вялізарным палотнішчы аднаго зь іх, я прачытаў горды лёзунг, за якім ішлі ўсе нашыя жаўнеры:

«Няхай жыве Вольная Беларусь!»

На другім палотнішчы — маленькім і сціплым, ледзь значна магутнае, съмелае, гатовае на самаадрачыне й самаахвярнасцьць — чым жылі й дзеля чаго ўсё прыносілі ў вахвяру сябры Беларускае Цэнтральная Вайсковае Рады:

«За Родны Край, за Вольную Беларусь!»

Першая Устаўная Грамата

На трэйці дзень пераняцьця ўлады яно было задакументаванае ў гістарычнай Першай Устаўной Грамате.

це, якая й становіць сабою ўрачысты публічны акт аб гэтай падзеі.

Пададзём тут поўны аўтэнтычны тэкст гэтага дакументу:

Да народаў Беларусі.

«Родная старонка наша апынулася ў новым цяжкім стане. Дзе цяпер улада, што была тут, няведама, мы стаімо перад тым, што наш край можа быць заняты нямецкімі войскамі. Мы павінны ўзяць свой лёс ува ўласныя руکі. Беларускі народ павінен зьдзейсьніць сваё права на поўнае самаазначэнне, а нацыянальныя меншасці — на нацыянальна-пэрсанальную аўтаномію. Правы нацыі павінны знайсці сваё зьдзейсьненне шляхам склікання на дэмакратычных асновах Устаноўчага Сойму. Але і да склікання Ўстаноўчага Сойму ўся ўлада на Беларусі павінна належыць тым народам, якія на ёй жывуць. Выканаўчы К-т Рады Першага Ўсебеларускага Зьезду, папоўнены прадстаўнікамі рэвалюцыйнай дэмакратыі нацыянальных меншасцяў, зьдзяйсняючы мэты Зьезду, абвяшчае сябе часовай уладай на Беларусі для кіравання краем і склікання, як можна хутчэй, Усебеларускага Устаноўчага Сойму на аснове агульнага, простага, роўнага, тайнага і прапарцыянальнага выбарчага права для ўсіх, якія лічучыся з нацыянальнасцю, вызнанынем і родам. Часовую народную ўладу краю, якая ставіць сабе мэтай абарону й зацверджанье заваяванняў рэвалюцыі, будзе зьдзейсьніваць створаны намі Народны Сакратырыят Беларусі, які ад гэтага дня пачаў выконваць свае абавязкі. Пэрсанальны склад Сакратарыяту будзе апублікованы пасля».

Дадзена ў Менску-Беларускім 21 (8) лютага 1918 г.
Выканаўчы Камітэт Рады Ўсебеларускага Зьезду».

Першы ўрад

Такім парадкам, пераняцьцё ўлады завяршылася сфермаваньнем першага нацыянальнага ўраду, названага, пад бяспрэчным уплывам практыкі найвялікшага демакратыі съвету — ЗША, «Народным Сэкратарыятам» (крыху пасъля, пры ўваходзе ў цясьнейшыя дачыненны з ёўрапейскімі ўрадамі, і ўрад БНР прыняў традыцыйнае ў Эўропе найменыне «Рады Міністраў». Але й цяпер ня шкодзіла-б разважыць, каму сълед, над аднаўленьнем першага ягона гістарычнага назову, што толькі аднавіла-б адпаведнасць формы зъместу: і так-жа міністры БНР — гэта не «паны міністры» й ня крывавыя «камісары» бальшавізіі, а толькі верныя служкі народу — «народныя сакратары»).

Апублікованы неўзабаве па Першай Устаўнай Грамаце склад першага ўраду — Народнага Сэкратарыяту БНР выглядаў наступна:

Старшыня Народнага Сэкратарыяту й Народны Сэкратар Замежных Справаў — **Я. Варонка**

Народны Сакратар Нутраных Справаў — **I. Макреў**
Народны Сакратар Асьветы — **A. Смоліч**

Народны Сакратар Юстыцыі — **E. Бялевіч**

Народны Сакратар Народнае Гаспадаркі — **I. Серада**
Народны Сакратар Камунікацыі — **B. Рэдзька**

Народны Сакратар Земляробства — **T. Грыб**

Народны Сакратар Сацыяльнае Апекі — **P. Бадунова**
Народны Сакратар Поштаў і Тэлеграфаў — **Карач**
Народны Сакратар Гаспадарстваўскага Кантролю —

P. Крачэўскі

Народны Сакратар Фінансаў — **Белкінд**

Народны Сакратар Расейскіх Справаў — **P. Злобін**
Першы Таварыш Старшыні Народнага Сэкратарыяту й Народны Сакратар Жыдоўскіх Справаў — **Гутман**
Другі Таварыш Старшыні Народнага Сэкратарыяту

й Народны Сакратар Вайсковых Справаў — **К. Езавітаў**
Кіраўнік Справаў Народнага Сэкретарыяту — **Л. Заяц**

Адначасна ўфармавалася й мясцовая ўлада ў сталіцы Менску. Зараз-жа быў створаны I-ы Менскі Беларускі Полк пад камандаю **Радкевіча** й гарадзкая міліцыя пад загадам **Ф. Ждановіча** (ведамага артыстага, пазней зьнішчанага бальшавікамі).

Польская небясьпека.

Першым і галоўным ворагам новае нашае нацыянальнае ўлады сталіся зарганізаваныя польскія вайскоўцы.

Яшчэ незадачлівы кіраўнік расейскага «часовага ўраду» Керанскі быў дазволіўшы заслужонаму царскому генэралу Доўбар-Мусыніцкаму фармаваць нацыянальныя польскія вайсковыя аддзелы з Палякоў-вайскоўцаў расейскае арміі. Таму, што сама Польшча ўся была ўжо даўно пад нямецкай акупацыяй, Доўбар-Мусыніцкі базаваў свае аддзелы на тэрыторіі нашае Бацькаўшчыны, знаходзячы тут і адпаведнае падтрыманьне з боку мясцовых спалёнізаваных паноў і панкоў. Гэтак і паўстаў т. зв. «Корпус Легіянэраў Доўбар-Мусыніцкага». Апрача таго, пачала актыўна дзеіць вельмі здольная да кансьпірацыі, моцна здысцыплінаваная й дынамічная, ведамая «Польская Вайсковая Арганізацыя» («ПОВ»). Паўсталі таксама ў розных месцах польскія нацыянальныя камітэты, у тым ліку «Вышэйшы Польскі Камітэт» у Менску. У Менску-ж зайнавала й «Прадстаўніцтва Вайсковых Палякоў», як орган корпусу Доўбар-Мусыніцкага.

Якраз ад гэтага «Прадстаўніцтва» нацыянальны камандант Менску К. Езавітаў дастаў а 1 г. уначы зь 19 на 20 лютага 1918 г. «загад», у якім пісала, што Палякі-вайскоўцы «бяруць на сябе ахову парадку ў горадзе да прыбыцця аддзелаў корпусу Доўбар-Мусыніцкага»

і што з прыбыцьцём гэтых аддзелаў «уся ўлада пяройдзе да найвышэйшага камандваньня корпусу, яко му таксама мусіць падпарадкавацца ўсе нацыянальныя арганізацыі». Зараз-жа абвешччаны Камандантам на паседжаньні Выканальнага Камітэту Рады Ўсебеларускага Кангрэсу, якое трывала тады цэлую ноч, «загад» гэты выклікаў выбух абурэння. Адразу-ж былі ўжытыя адпаведныя заходы. Ды наагул, пра весьці свой «загад» у Менску Палякі ня мелі тады яшчэ належных сілаў, і выступленыні паасобных іхных адзінак і групак адзазу-ж лёгка былі зыліквідаваныя, аб чым ужо адзначалася ў сваім месцы.

Затое зусім інакші выглядала справа на правінцыі. Пры развале бальшавіцкага фронту аддзелам Доўбар-Мусьніцкага ўдалося здабыць уладу шмат дзе на Магілеўшчыне (у самым Магілеве, у Жлобіне, Воршы, Рагачэвс, Дуброўне) і навет Меншчыне (у Бабруйску — усё гэта дзеялася адначасна зь пераняцьцём улады ў Менску нашымі нацыянальнымі сіламі) Разам із гэтым здабыцьцём улады йшло рабаваньне грамадзкіх касаў, сёмаў, расстрэльванье нашых нацыянальна-настроенных сялянаў і жаўнероў пад закідамі «бальшавізму» (гэта ці не тады ўпяршыню Палякі вынайшлі ведамы, пасля ці раз шырака практикованы імі прыхватак атосамленія беларушчыны з бальшавізмам).

Гэта новая нашая ўлада адразу-ж трапіла ў вельмі цяжкое палажэнне. Нашыя вайскоўцы й цэлія іхныя групы ў Пецярбургу, Гэльсынгфорсе, Кіеве, Адэсе, хоць і імкнуліся прыйсьці ёй на дапамогу, але не малі вырвацца на Бацькаўшчыну спад бальшавіцкае рукі, якая ў тых месцах была яшчэ моцнаю.

Развой у Заходній Беларусі.

Пакуль выявіца ў Усходній Беларусі, польская небясьпека яшчэ раней дала адчуць сябе ў заходній

частцы нашай Бацькаўшчыны, Віленшчыне й Горадзеншчыне, акупаваных Немцамі яшчэ ў 1915 г. Віленскай газэце «Гоман», паўсталай, як працяг спыненае акупацыяй «Нашае Нівы», адразу-ж давялося весьці вайну з Паллякамі, яшчэ больш зацятую, чымся была сваім часам вайна «Нашае Нівы» з рацейскай чорнай сотняй і ейнымі «тоже-белоруссамі», у якой Паллякі былі навет саюзнікамі. Цяпер-жа яны адразу пачалі выяўляць свае апэтыты, асабліва на Віленшчыну, як на свае быццам-бы «крэсы».

У вайне з Паллякамі саюзнікамі нашых нацыянальных дзеянікаў адразу сталіся Летувісы. Саюз гэты сягнуў нагэтулькі далёка, што паўстала канцепцыя адбудовы незалежнага Вялікага Княства Літоўскага, што выявілася ў арганізацыі «Канфэрэнцыі Вялікага Княства Літоўскага» і выданыні ёй першага «Універсалу» яшчэ 19. 12. 1915 г. у Вільні (аб гэтым ужо ўспаміналася ў сваім месцы ў ваглядзе «1917—1947»).

Аднак, польскі наступ усё больш дужэй. На пачатку 1918 г., у вадказ на гэты наступ найперш, на нацыянальной канфэрэнцыі ў Вільні, што трывала 25-27 студзеня, абіраецца орган нацыянальнае самаабароны — «Віленская Беларуская Рада». У першай дэкларацыі гэтае Рады ад 28. 1. 1918 г: мы чытаєм: «Паллякі жывяць анексіяністичныя намеры супраць Беларусі; расейскае войска не дало беларускаму народу магчымасці зарганізаваць беларускую армію й само пакінула Беларусь; Беларусь дала на працягу свае гісторыі довады, што яна вельмі добра можа весьці незалежнае палітычнае існаванье; буйша зіцкі ўрад вядзе палітыку гвалту супраць беларускага народу, што даводзе разгон Усебеларускага Кангрэсу ў Менску. Бяручы ўсё гэта пад развагу, **Віленская Беларуская Рада абвяшчае сувязі паміж Расеяй і Беларуссій разарванымі**. Рада зварачаецца да ўсіх заходніх дзяр-

жаваў з просьбаю памагчы ў справе адбудовы дзяржаўнае незалежнасьці калішняга Літоўска-Беларускага Гаспадарства (Вялікага Княства Літоўскага), бяз увагі на сучасны падзел яго прабегам лініі фронту».

Як бачым із гэтае дэкларацыі, змаганьне з Палякамі прыводзе Віленскую Беларускую Раду да вельмі важнага кроку — **абвешчаньня аб разарваныні сувязяў з Расеяй**. Гэтае гістарычна-першае абвешчаньне аб такім разарваныні мае тым большае значанье, што развой у ўсходній частцы нашае Бацькаўшчыны, асабліва на Першым Усебеларускім Кангрэсе, якраз быў не дайшоўшы да гэтага найкардынальнейшага зваротнага пункту. Апрача таго, значанье гэтае павялічваецца яшчэ тым, што дэклараваныне разарваныня з Расеяй спалучаеца Віленскай Радай з таксама ўпяршыню выразна сфармульяваным **нацыянальна-незалежніцкім становішчам**. Праўда, за гаспадарстваўскую форму рэалізацыі гэтага становішча ўсё яшчэ выстаўляеца адбудова Вялікага Княства Літоўскага, як сумеснага беларуска-летувіскага гаспадарства (хоць, як съветчыць гісторыя, гэтае сумеснасць раней ніколі не была сумеснасцю кіраваньня й панаваньня, а толькі простым сужывецтвам). Аднак, побач із гэтым, у Віленшчыне-ж паўстае тады-ж і першая чыста-незалежніцкая арганізацыя — «Сувязь незалежнасьці й непадзельнасьці Беларусі» пад правадырствам В. Ластоўскага (таксама ўспамінаная ў сваім месцы ў ваглідзе «1917—1947»).

Гэтак развой у заходній частцы нашае Бацькаўшчыны прыводзе да **першага ў гісторыі нашага нацыянальнага руху адкрытага станаўлення нацыянальнага незалежніцтва**.

Пад Немцамі.

25-га лютага 1918 г. Менск акупуе нямецкае войска,

ідучы па загадзя ачышчанай развалам бальшавіцкага фронту тэрыторый.

Гэтая першая нямецкая-кайзэраўская акупацыя напшага краю вельмі розынілася ад нядайнае другое, гітлераўскас акупацыі. У кайзэравых Немцаў ня было яшчэ выразных намераў «будаваць новую Эўропу» і перабудоўваць карту старое Эўропы перакіданьнем і вынішчэннем цэлых народаў, як гэта адразу-ж пачалі былі рабіць гітлераўцы. Кайзэраўская акупацыя была чиста вайсковаю, і ў цывільнае жыццё Немцы тады бадай зусім не мяшаліся. Таму й цывільныя ўстановы Беларускае Народнае Рэспублікі на чале зь **ейным урадам** маглі спакойна весыці далей сваю працу. Пэўна, усякую вайсковую акцыю давялося спыніць, але затое таксама была спараліжаваная й польская ваеншчына Доўбар-Мусыніцкага, што не магло ня выходзіць на карысць нашай нацыянальнай справе.

Пэўным тормазам для нацыянальнага руху на першых часох было адно захоўванье Немцамі кардону паміж землямі іхнас першае акупацыі (Віленшчынай і Горадзеншчынай) і новаакупаванай тэрыторыяй. Аднак, пэўнае прасяканье праз гэты кардон пачалося адразу-ж, вядучы да ўстанаўлення контактаў і ідэйнага абмену паміж заходнім і ўсходнім часткамі напшага нацыянальнага руху.

Першыя й часовыя асновы канстытуцыі БНР.

Прасяканье выпікаў дасягненага ў заходнім частцы нашас Бацькаўшчыны нацыянальнага развою ў Менск не магло не зрабіць уплыву на дзеяньніць стацыйнаваных там органаў БНР. Пад гэтым уплывам **9 сакавіка 1918 г. у Менску й выдаецца Другая Устаўная грамата**, якая ў сваёй існасьці становіць **акт ужо чиста - незалежніцкага характеру**, даючы першыя, хоць яшчэ й часовыя, але глыбока- й далёкасіжныя

а новы гаспадарстваўскае канстытуцыі Беларускае Народнае Рэспублікі.

Пададзём поўны аўтэнтычны тэкст гэтае Другога Устаўнае Граматы:

«У часе сусьветнай вайны, што бурыць адны моцнія дзяржавы ў аслабляе другія, абудзілася Беларусь да дзяржаўнага жыцьця. Пасьля трох з паловай вякоў няволі зноў на ўвесь съвет кажа беларускі народ аб tym, што ён жыве і будзе жыць. Вялікі Народны Збор —. Усебеларускі Зьезд 15-17 сінегня 1917 г., дбаючы аб долі Беларусі, зацьвердзіў на яе землях рэспубліканскі лад. Выпаўняючы волю Зьезду ў баронячы дзяржаўныя права народу, Спаўняючы Камітэт Рады Зьезду гэтае пастанаўляе аб дзяржаўным устроем Беларусі і аб правах і вольнасцях яе грамадзян і народаў.

1. — Беларусь у рубяжох расеяленыя і лічэбнай перавагі беларускага народу абавяшчаецца Народнаю Рэспублікай.

2. — Асноўныя законы Беларускае Народнае Рэспублікі зацьвердзіць Устаноўчы Сойм Беларусі, скліканы на асновах агульнага, роўнага, простага, патаёмнага і пратарцыйнага выбарчага права, не зважаючы на род, народнасць і рэлігію.

3. — Да часу, пакуль зъбярэцца Устаноўчы Сойм Беларусі, законадаўчая улада ў Беларускай Народнай Рэспубліцы належыць Радзе Усебеларускага Зьезду, дапоўненай прадстаўнікамі нацыянальных меншасцяў Беларусі.

4. — Спаўняючая ў адміністрацыйной ўладе ў Беларускай Народнай Рэспубліцы належыць Народнаму Сакратарыяту Беларусі, які назначаецца Радаю Зьезду і перад ёю трymае адказ.

5. — У рубяжох Беларускае Народнае Рэспублікі абавяшчаецца свабода слова, друку, сходаў, забастовак,

хаўрусаў; бязумоўная свабода сумленыя, незачэпнасць асобы ў памешканьня.

6. — У рубяжох Беларускае Народнае Рэспублікі усе народы маюць права на нацыянальна-персанальную аўтаномію; абвяшчаецца роўнае права ўсіх моваў народаў Беларусі.

7. — У рубяжох Беларускае Народнае Рэспублікі права прыватнае уласнасці на зямлю касуецца. Зямля перадаецца бяз выкупу тым, што самі на ёй працуюць. Лясы, вазёры і нутро зямлі абвяшчаюцца ўладнасцю Беларускае Народнае Рэспублікі.

8. — У рубяжох Беларускае Народнае Рэспублікі ўстанаўляецца найбольшы 8-гадзінны рабочы дзень.

Абвяшчаючы ўсе гэтыя права і вольнасці грамадзян і народаў Беларускае Народнае Рэспублікі, мы, Спаўняючы Камітэт Рады Зыезду, абвязуемся пінаваць законнага парадку жыцця ў Рэспубліцы, съцерагчы інтарэсы ўсіх грамадзян і народаў Рэспублікі і захаваць права і вольнасць працоўнага люду. А таксама даложым усіх сілаў, каб склікаць у найбліжэйшым часе Устаноўчы Сойм Беларусі.

Усіх верных сіноў Беларускае зямлі клічам памагчы нам у цяжкой і адказнай нашай працы.

Спаўняючы Камітэт Рады I-га Ўсебеларускага Зыезду.

Выдана ў Менску-Беларускім 9 сакавіка 1918 року».

На падыходах да Вялікага Акту.

Другая Устаўная Грамата, даючы першасць канстытуцыйнае афармаваньне БНР, як гаспадарства, упяршыню ўголосіў называючы само поўнае імя Беларускае Народнае Рэспублікі, толькі пачынае сабою выразны ўжо шлях у кірунку станаўлення нацыянальна-гаспадарстваўскасе незалежнасці. Беспасярэднія дае прылягае ў поўнай адпаведнасці зь ёй дакананае **19 сакавіка 1918 г.** абвешчаныне датулешняга Выканальнага Камітэту Рады Першага Ўсебеларускага

Кангрэсу Радай Беларускае Народнае Рэспублікі. Тут-
ж адбываецца і ўканстытуяvanье Прэзыдыуму Ра-
ды БНР ў складзе д-ра **I. Серады** (старшыні Кангрэ-
су), як Старшыні, **Я. Варонкі**, як сябры і **K. Езавітава**,
як сакратара.

Развой падзеяў аднак усё далей і далей паштурхвае
рух у кірунку да праклямаванья поўнае гаспадар-
стваўскае незалежнасці Беларусі. Адным із вызна-
чальнейших дзейнікаў, які адыграў у гэтым працэсе
ролю, сказаць-бы, каталізатора, сталіся ведамыя ня-
мецка-бальшавіцкія мірныя перамовы ў Берасьці. До-
бра ўсьведамляючы значаньне магчымых вынікаў гэ-
тых перамоваў для долі Бацькаўшчыны, нашыя на-
цыянальныя дзейнікі ўвесь час стараліся дамагчыся
нейкага ўплыву на іх. Так, яшчэ ў першай стадыі гэ-
тых перамоваў, калі ўвесь наш рух, пасля разгону
Кангрэсу, перабываў у глыбокім падзямелльлі, навет
адтуль удалося паслаць нацыянальную дэлегацыю на
чале з д-рам А. Цывікевічам у Берасьце. Дэлегацыя,
аднак, ня была дапушчаная да ўдзелу ў перамовах і
толькі дзякуючы Украінцам, дапушчаным туды, знай-
шла доступ у якасці й навет у форме раднікаў укра-
інскае дэлегацыі. Калі-ж у 1918 г. разарваныя было
перамовы аднавіліся зноў і ўжо даходзілі да кан-
крэтных вынікаў у выглядзе г. зв. Берасьцейскага міру
— навет гэткага доступу здабыць не удалося.

А тымчасам, роблены бяз усякае ўвагі на нашыя
нацыянальныя інтарэсы Берасьцейскі мір нёс цяжкі
удар непадзельнасці нашае Бацькаўшчыны: тэры-
торыя на ўсход ад лініі Рыга-Дзівінск-Свянцяні-
Ліда-Пружаны мелася адыйсьці да Pacei, а на захад
ад яе — да абвешчанай 16. лютага 1918 г. незалежнай
Летувы. Каля 10-х паўдзённых паветаў Гомельшчыны,
Меншчыны (Палесьсе), Магілёўшчыны, Брест-
гаўшчыны (Гомельшчына) аддаваліся Украінскай

SPÓŁECZNY KOMitet WODO
MUZEUM I OSRODKA KULTU
RZAKOWSKIEJ

Ідэя непадзельнасці й незалежнасці Бацькаўшчыны пад уплывам гэтых падзеяў здабывае сабе ўсё мацнейшыя пазыцыі. Яе ўжо адкрыта пачынаюць пра- пагаваць і першая ў нашай гісторыі штодзённая газэта «Беларускі Шлях» (пад рэдакцыяй А. Прушынскага — «Алеся Гаруна», орган правых групаў, задзіночаных у «Беларускім Прадстаўніцтве», тымчасам яшчэ вонкак БНР) і ведамая «Вольная Беларусь» (пад рэдакцыяй Я. Лёсіка, выданыне, вельмі блізкае тады да ролі афіцыёзу Рады БНР).

Нарэшце, 23 сакавіка 1918 г. Немцы прызнаюць незалежнасць Летувы з усімі тэрытарыяльнымі прырэзкамі да яе за наш квот паводле Берасцейскага міру.

У гэтым самым часе ўпяршыню стаецца магчымым жывы беспасярэдні контакт між віленскім і менскім цэнтрамі нашага нацыянальнага руху. Дэлегацыя Віленскае Беларускае Рады дастае дазвол прыбыць у сталіцу БНР Менск. «Віленчуکі, — піша аб гэтым гістарычным спатканыні ўдзельнік віленскае дэлегацыі, адзін із правадыроў яшчэ націянальства Антон Луцкевіч («Антон Навіна»), — спаткаўшыся зь мянчукамі, хутка вызбыліся сваіх неактуальных фэдэрацыйных ідэалаў зь Літвой, а зноў мянчукі яшчэ больш набрались ращучасці й перакананыя аб патрэбе абвешчання незалежнасці Беларусі і ўжо на гэтым груньце далейшага вядзеньня беларускага палітычнага вызвальнення».

Вялікі Сакавіковы Акт быў паставлены на кон.

Гістарычнае паседжанье.

24-га сакавіка 1918 г., а 8-й гадзіне ўвечары, у будынку Рады БНР на галоўнай вуліцы сталіцы г. Менску (тады гэтая вуліца звалася яшчэ Захараўской) пачалося гістарычнае паседжанье Рады БНР разам з дэлегацыяй Віленскае Беларускае Рады, на парадку дня

якога стаяла адно адзінас пытаньне: **абвешчаныне не-залежнасьці Беларусі**. Паседжаньне гэтае, якое трывала 12 гадзінаў (да 8-е гадзіны ранняня 25 сакавіка), і прынесла самы Вялікі Акт 25 Сакавіка, задакумэнтаваны тады-ж у Трэйцяй Устаўной Грамаце БНР.

Асноўны даклад у справе парадку дня зрабіў старшыня першага ўраду БНР — Народнага Сэкретарыяту, радны **Язэп Варонка**. Адзін із навочных съветкаў гістарычнага паседжаньня ў гэткіх агульных рысах успамінае сяньня зъмест гэнага дакладу: «Па пералічэнні й разглядзе гістарычных этапаў нашага народа й нашае Бацькаўшчыны, ён (Я. Варонка Н. Н.) пераходзіць да геаграфічнага апісаньня нашае краіны, съцвярджаючы факт, што наяўляючы на шматвяковую няволю, наш народ захаваў усе адзнакі самабытнасьці, захаваў сваю мову, культуру й г. д. і што па свайму геаграфічнаму палажэнню мы творым асобную суцэльнасьць» (М. Ш. Незабыўны дзень. Рататарны часапіс «Шляхам Жыцця», № 3 (15) за 1947 г., б. 6-7).

Па кароткім перапынку разгарнулася дыскусія. Асноўны прабег яе вышэйупомнены навочны съветка падае гэтае: «Усе беларускія партыі, як адна, злажылі дэкларацыі, падтрымваючы тэзы дакладчыка. З такімі-ж дэкларацыямі выступілі прадстаўнікі жыдоўскіх палітычных партый «Паалей Цыён» і «Бунд», у якіх яны ад імя сваіх партый заняўлялі, што беларускі народ мае поўнае права кіраваць сваё жыццё й пастаўляць аб сваім лёссе. Супраць дакладу выступілі расейскія кадэты й эсэры, матывуючы сваё становішча тым, што адараўваўшыся ад Расеі, Беларусь можа ў віхры палітычных падзеяў загінуць. Іхныя цверджанні былі разьбітыя... На гэтым месцы мушу адзначыць, што прадстаўнік польскае меншасці ад ППС сп. Прыстар у сваёй яскравай прамове выступіў супраць ка-

дэстаў і эсэраў. «Даволі, — казаў ён, — вы душылі нас, Паллякоў, і даволі вам душыць Беларусаў! Настала пара, каб усе народы сталіся вольнымі й жылі паводле сваіх традыцыяў і звычаяў!» Выступала яшчэ шмат прамоўцаў, якія падтрымвалі прапанову, уносілі сваё папраўкі і заўвагі» (М. Ш. Незабыўны дзень).

Пасьля поўначы дыскусія, на прапанову, была спыненая й абраная рэдакцыйная камісія ў складзе прадстаўнікоў усіх партыяў і груповак для апрацавання пастановаў, якія й рыхтуюцца камісіяй ў вабвешчаным на гэта перапынку. На сканчэнні працы камісіі радны Я. Варонкі абвесціц ӯ прыгнанаваную ёй рэзалюцыю: **«Рада Беларускае Народнае Рэспублікі абвясччае Беларускую Народную Рэспубліку незалежнай і выдае аб гэтым устаўную грамату»**. Ім-жа быў абвешчаны і праект тэксту гэтае Трэйце Устаўнае Граматы БНР, што фактыхна ў становіцца сабою дакумент самога акту 25 сакавіка. Пасьля прыніяцца некаторых паправак адбылося пайменнае галасаванье.

Навочны съветка гэтак апісвае канчатак гісторычнага паседжанья: «І ў гэты ўрачысты мамэнт, калі была прынятая рэзалюцыя і была абвешчаная Вольная Незалежная Беларуская Дзяржава, у залю ўпалі першыя праменіні раннянія сонца. Яно ablіto вяснянім ясным съянілом залю, у якой, як на Вялікдзень, у часе хрыстосавання, усё радныя абыймаліся і цалаваліся ад радасці. І ў гэты-ж мамэнт узыішло Сонца Свабоды над нашай шматпакутнай Бацькаўшчынай»... (М. Ш. Незабыўны дзень).

Вялікі Акт.

Падаём тут поўны аўтэнтычны тэкст Трэйце Устаўнае Граматы БНР — тэкст Вялікага Акту 25 Сакавіка:

«Год таму назад народы Беларусі, разам з народамі Pacei, скінулі ярмо расейскага царызму, якое найця-

жэй з усіх прыдушыла Беларусь; ия пытаючыся на-
родаў, ён кінуў наш край у пажар вайны, якай даш-
чэнту зруйнавала гарады й вёскі беларускія. Цяпер
мы, Рада БНР, съкідаем з сабора краю апошняе яр-
мо дзяржаўнае залежнасці, якое было накінутае ра-
сейскім царызмам на наш вольны й незалежны край.

Ад гэтага часу Беларуская Народная Рэспубліка аб-
вішчаецца незалежнай і вольнай дзяржавай. Самі
народы Беларусі, у васобе свайго устаноўчага сойму,
пастановяць аб будучых дзяржаўных звязях Бела-
руси.

На падставе гэтага трацяць сілу усе старыя дзяр-
жаўныя звязі, якія далі магчымасць чужому ўраду
падпісаць і за Беларусь Трактат у Берасьці, што за-
бівае насымерць беларускі народ, дзелячы яго на част-
кі. На падставе гэтага Ўрад Беларускае Народнае Рэс-
публікі мае ўвайсьці ў зносіны з зацікаўленымі стара-
намі, запрапанаваўшы ім перагледзець тую частку Бе-
расьцейскага трактату, якая датычыць да Беларусі й
падпісаць мірную ўмову з усімі ваяваўшымі дзяржа-
вамі.

БНР павінна абняць усе землі, дзе жыве й мае ліч-
бовую перавагу беларускі народ, а ласьне: Магілеў-
шчыну, беларускія часці Меншчыны, Віленшчыны й
сумежныя часткі суседніх губэрняў, заселеных Бела-
русамі.

БНР пацьвярджае ўсе тыя права й вольнасці гра-
мадзян і народаў Беларусі, якія абвешчаныя Ўстаўнай
Граматай ад 9-га сакавіка 1918 г.

Абвяшчаючы аб Незалежнасці БНР, Рада яе ўскла-
дае свае надзеі на тое, што ўсе любчыя волю народы
памогуць беларускаму народу ў поўнай меры зьдзе-
сьніць яго палітычна-дзяржаўныя ідэалы.

25 сакавіка 1918 г. Менск.

Рада Беларускай Народнай Рэспублікі.

Значаньне Вялікага Акту.

Вялікі Акт Абвешчаньня Незалежнасьці БНР 25. III. 1918 г. становіць сабою найвялікшы зваротны мамэント у гісторыі нашага нацыянальнага руху. Вялізманым гістарычным рубяжом ён разъмяжоўвае гэты рух на дзіве эпохі — данезалежніцкую, і незалежніцкую.

Акт 25 сакавіка 1918 г. беспасярэдня звязае сабою тую пару актыўізацыі нашага нацыянальнага руху, якая пачалася адразу пасля рэвалюцыі 1917 г., ёю й развязаная. Пара гэтая абыймае сабою роўна год часу: ад 25-га сакавіка 1917 г. — першага зъезду нацыянальных дзеячоў — да 25-га сакавіка 1918 г. — гістарычнага паседжаньня Рады БНР. Гэты, сказаць-бы, «міжсакавіковы» год разгортаем ўздым надзвычайнага напружаньня руху, ягонага росту ўшыркі і ўглыбкі. Масавыя зъезды — сакавіковы, ліпенскі, Першы Ўсебеларускі Кангрэс, уканстытуяваныя нацыянальных органаў — ад сьцілага менскага Беларускага Нацыянальнага Камітету, праз Цэнтральную Раду, Вялікую Беларускую Раду, — да Рады Ўсебеларускага Кангрэсу — Рады БНР і ейцага выканальнаага органу — ураду Народнага Сэкратарыяту, пераніцьцё гэтымі органамі фактычнае ўлады й нацыянальнае рэпрэзэнтатыў — вось гадовы шлях, які і ўкараноўваецца Вялікім Актам Абвешчаньня Гаспадарстваўскае Незалежнасьці 25 сакавіка 1918 г.

Узвышша Вялікага Сакавіковага Акту, выростаючы над усім папярэднім развоем, уздыймаецца неперасяжна й над развоем далейшим, аж да сяньня. Усе спробы «перакрыць» ці «ўдасканальніць» гэты Вялікі Акт дасюль да нічога не давялі, бо й не маглі давесці. Гэта датычыць найперш да бальшавіцкае спробы, як казалася, «крыць карту БНР другою картай на адну літару большае БССР» — акту абвешчаньня «незалежнасьці» Беларускае Савецкае Сацыялістычнае Рэспуб-

© Інтэрнэт-версія: Kamunikat.org 2011
 блікі 1-га студзеня 1919 г., дакананага, бяспрэчна, пад
 беспасярэднім уплывам і «ў піку», дзеля таго «пера-
 крыцьця» — спараліжаваньня Сакавіковага Акту. Вы-
 нікі гэтае спробы даволі ўсім ведамыя, каб спэцыяль-
 на над імі тут спыняцца.

Аднак, гэтае-ж датычыць і да спробы пацьвердзіць
 і «ўдасканаліць» Вялікі Акт пастановамі г. зв. «Друго-
 га Кангрэсу» 1947 г. Гэтая спроба выглядае зусім жа-
 люгодаю, бо пацьвярджае толькі разарваныне сувязі
 з Расеяй, ані словам не ўспамінаючы пра самы асноў-
 ны прынцып гаспадарстваўскае незалежнасці (пастано-
 вова «Кангрэсу», пункт 1: «Вызнаць правільнай і ўзноў-
 падцьвердзіць гістарычную пастанову Рады Беларус-
 скай Народнай Рэспублікі, якая, маючы паўнамоцтвы
 Першага Ўсебеларускага Кангрэсу 1917 г., на сходзе
 сваім 25 сакавіка 1918 году ўрачыстай Трэйцяй Устаў-
 най Граматай да Беларускага Народу абвесціла аб
 канчальным разрыве дзяржаўных сувязяў з бальша-
 віцкай Масквой і расейскай дзяржавай у ўсякіх яе
 формах». І ўсё...) Куртатасць гэтага пацьверджаньня
 зусім зразумелая: запраўдныя рэжысэры й апякуны
 «Другога Кангрэсу», навет прагараючы на Беларусі,
 ніяк не маглі дапусціць і гаворкі аб незалежнасці тэ-
 риторыі, аканаванай на ролю аднае зь інтэгральных
 частак усяго вялікага іхнага «лебэнсрайму»...

Неперавышаным, неперасяжным манументам, які не
 патрабуе анікіх «пацьверджаньняў», «удасканальнен-
 ныяў» ці «дапаўненныяў» — высіцца Вялікі Сакаві-
 ковы Акт. І не здарма ён і да сяньня, і надалей — адзі-
 ная пляцформа, адзіны трамплін для усяго нацыя-
 нальнага руху. Ува ўсім гэтым значаньне.

SPOŁECZNY MUSEUM I OŚRODKO KULTURY
 MUZEUM I OŚRODKA KULTURY
 BIAŁORUŚKIEJ

www.Kamunikat.org